

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Попович Яни Максимівни
"Феномен паломництва в католицизмі",
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство

Паломництво до святих місць, котрі наділяються просторовою сакральністю, із відповідними релігійно-духовними намірами є особливим відчуттям присутності божественного, актуалізованою можливістю у свідомості віруючих людей відновити втрачений стан дітей Божих. Християнська традиція пошановує чимало святих місць, культ яких стосується кенози Христа або еклезіальної керигми, репрезентованої священним церковним переказом та прикладом наслідування святих. Християнство ввело лінійну концепцію часу, тому людина та історія розуміються як паломництво у напрямі до Бога. У середні віки образ паломника був одним із найпопулярніших у загальній теоцентричній картині світу. У середньовіччі виникло кілька форм паломництва, зокрема: *peregrinatio ad loca sancta* – відвідання святих місць; *peregrinatio ad limina sanctorum* – відвідання місць, в яких знаходилися могили мучеників. Католицьке паломництво виражало цінність основних святих місць у християнському сприйнятті; паломники, згідно "Vita Nuova" Данте, ділилися на три основні групи: *palmieri* – ті, хто прямував до Святої Землі, *romei* – ті, що йшли до Риму, *peregrini* – ті, що здійснювали паломництво до Сант-Яго де Компостела. У ХХІ столітті католицьке паломництво набуває нового потенціалу у зв'язку з пошуками людини сьогодення окремих форм духовного вдосконалення й гармонії, незважаючи на домінування секуляризації та десакралізації.

На нашу думку, дисертаційне дослідження Попович Яни Максимівни "Феномен паломництва в католицизмі" є актуальною науковою працею передусім із виразного поєднання теоретичного і практичного вимірів об'єкту

роботи. Автор слушно відзначає у Вступі дисертації потребу дослідження католицького паломництва і в українському релігієзнавстві, адже "українська культура причетна до парадигми латинського християнського світу через присутність на наших землях від найдавніших часів сповідників римської традиції віри Христової" (автореф. – с. 1, дис. – с. 4).

Вдало обрано методи і теоретико-методологічну базу дисертаційної роботи, що дало можливість всебічно дослідити феномен католицького паломництва.

Перший розділ "Католицьке паломництво як об'єкт наукового осмислення" логічно поділяється на два структурних підрозділи – теологічно-феноменологічний й академічно-науковий, що уможлиблює комплексне бачення цієї культової практики церкви Заходу. Важливим інтердисциплінарним аспектом дисертації є вдале й фахове звертання до лінгвістичних, психологічних, культурологічних, мистецтвознавчих праць у виконанні завдання цілісного розкриття феномену паломництва. Вважаємо, що в українському релігієзнавстві автор подає найбільш повну й вичерпну етимологію поняття "паломництво" (с. 19-21). Аналізуючи існуючі наукові статті й дисертації, що безпосередньо чи опосередковано стосуються предмету дисертаційного дослідження, Попович Я.М. обґрунтовано висловлює свою думку, які аспекти слід було ще розкрити та які є найбільш вдалими. Це свідчить про зрілість науковця, що здатний вступати в наукову полеміку.

У підрозділі 1.2 "Паломництво у релігійно-культурній традиції католицизму" проаналізовано сучасні різножанрові документи Католицької церкви, що стосуються паломництва, а саме: апостольська конституція Пія XII "Ehul familia" (1952), *motu proprio* Павла VI "Apostolicae caritatis" (1970), інструкція Конгрегації єпископів "De pastorali migratorum cura" (1969), булла Івана Павла II "Incarnationis mysterium" (1998), Катехизм Католицької церкви, Кодекс канонічного права тощо. Це важливий джерелознавчий ракурс роботи.

Другий розділ "Гене́за паломництва в Католицькій церкві" висвітлює текстологічно-біблійну й історичну основу християнського паломницького культу. У підрозділі 2.1 "Біблійний текст як концептуальна основа

паломницького культу" детально проаналізовано більшість прямих та опосередкованих фрагментів Святого Письма, що стосуються паломництва. Дисертанту вдається оминати суто теологічне інтерпретування біблійних текстів, зокрема, завдяки зверненню до праць відомих й авторитетних філософів, наприклад, С. Аверинцева, В. Бібіхіна та ін. Розлогі біблійні цитати супроводжуються також вмотивованим введенням культурно-релігійного контексту Старого і Нового Завітів, зокрема їхнього символічного виміру в храмових ритуалах. Автор робить такий узагальнюючий висновок: "у Біблії послідовники Бога зображуються як паломники у прямому або метафоричному смислі. Ці люди, що перебувають у дорозі, подорожують, а не осілі, шукають духовне місце, де вони можуть знайти спокій. Паломництво – це не тільки культова практика поглиблення віри, але образ-символ прямування до остаточної мети віруючих сповідників авраамічної традиції – єднання з Богом в есхатологічній перспективі" (с.71).

Підрозділ 2.2 "Виникнення і формування паломництва у західному християнстві" присвячено історичному аспекту. Про глибоке знання предмету дослідження свідчать окремі міркування Попович Я. М., що стосуються глибокого порівняння історичної й сучасної обрядовості латинського обряду, скажімо, питання індульгенції після сповіді (с. 72) або облаштування "тридентського" вівтаря у католицьких храмах (с. 73). Дисертант звертається також до художньо-літературного дискурсу паломництва, що оформився в окремий жанр, виразно репрезентований і в українському красному письменстві. Простежено виникнення на паломницьких шляхах марійних санктуаріїв (Лурд, Фатіма), що було детерміновано окремими теологічними рішеннями Апостольської Столиці, які були включені в догматичний компендіум католицизму. Погоджуємося із думкою автора дисертації про особливості паломництва в сьогоденні: "Завдяки стрімкому розвитку засобів комунікації паломництво у ХХ ст. перетворилося у масове явище. Хоча у зв'язку з використанням сучасних засобів пересування паломництво багато в чому втратило аскетичний вимір, духовний зміст паломництва досі

зберігається, виражаючись в інтенсивному молитовному житті паломників" (с.93). Такий стан речей відображає загальну духовно-культурну ситуацію людини західної культури.

У висвітленні функціональних проявів паломництва окремим його видом виділено т. зв. духовне паломництво (с. 93) та "заступницьке паломництво" (с. 96). Розкрито особливості "паломницької літургії", коли "читався відповідний фрагмент Святого Письма, пов'язаний із конкретним місцем (наприклад, біля неопалимої купини зачитувалося фрагмент Святого Письма, в якому розповідалося про об'явлення Мойсееві Господа), рецитувався якийсь із псалмів, промовлялася молитва та вділялося благословення" (с. 94).

Розділ 3 "Католицьке паломництво в світовій та українській релігійній культурі" аналізує паломництво у загальному контексті становлення латинської християнської культури та його присутності в українському культурно-релігійному просторі. Розгляд цього феномену в такій широкій культурній традиції вмотивоване, бо, за словами автора представленого дисертаційного дослідження, "паломництво не тільки уможливило для віруючого духовно-інтимне поглиблення власної віри, внутрішнє навернення-спокутування, жертвоне самообмеження і вираження євангельських чеснот у їхньому ідеальному вираженні, але й виступало конститутивним фактором як релігійного, так і світського мистецтва, літератури, фольклору" (с.105).

Свідченням безперечної наукової новизни дисертаційної роботи є підрозділ 3.1 "Санктуарії в культурному просторі католицизму", в якому, зокрема, запропоновано таке визначення: "Санктуарій – це місце, що наділяється аксіологічними характеристиками сакральності та представляється в конкретному храмі чи храмово-монастирському комплексі" (автореф. – с.9, дис. – с.106); це – "наділені сакральною та фідеїстичною семантикою локуси священної топографії, котрі представляють релігійно-культурний спадок Католицької церкви та відповідного національного дискурсу" (с.110). Це поняття католицького культу і культури загалом практично не використовувалося у вітчизняній релігієзнавчій науці, навіть тими вченими, що

окремо досліджували цю християнську конфесію. Розкрито організаційні особливості санктuariїв (ректор як керівник, завданням котрого є турбота про паломників, забезпечення їм доступу до форм культу, відповідальність за втрати, яких протягом століть багато накопичується). Важливим у загальній паломницькій практиці є поняття "відпуст" як "дарування Богом дочасної кари за гріхи, які стали відпущені у відношенні до віри" (с.108); це одне із основних завдань, котре ставлять перед собою паломники.

Важливо, що в дисертації проаналізовано функціональні вияви римо- і греко-католицького паломництва на українських землях (підрозділ 3.2).

Після відзначення безперечної наукової новизни кандидатського дисертаційного дослідження звернемо увагу також і на певні недоліки роботи.

Варто було прослідкувати динаміку католицького віровчення, офіційно визнаного Апостольською Столицею, у його взаємозв'язку із паломництвом. Скажімо, відомо, що основне послання Марії із санктuariю Матері Божої в Лурді полягало у фактичному містичному підтвердженні догмату про непорочне зачаття Пресвятої Диви Марії, який урочисто проголосив папа Пій IX 8 грудня 1854 р. у буллі "Ineffabilis Deus" ("Невимовний Бог"). Вважається, що через чотири роки під час появи в Лурді Марія сказала до св. Бернадетти Субіру: "Я – Непорочне Зачаття". У Католицькій церкві Лурд вважається основним марійним санктuariєм, що є додатковим підтвердженням тісного зв'язку цього паломницького центру із віровченням католицизму.

Введення поняття інкультурації увиразнило б дослідження католицького паломництва, оскільки, попри універсальність віровчення та загальні директорії релігійного культу, в різних національних культурних парадигмах присутні свої специфічні риси, зокрема і в практиці паломництва. Це було б доречно ще й тому, що у першому розділі дисертаційної роботи автор відзначає: "вважаємо, що католицьке паломництво є частиною "етосу католицької культури", яка є інтернаціональною за своєю суттю, проте має яскраві національні та регіональні вияви в кожній країні, де присутня Католицька церква" (с.13). Слід було проілюструвати певні культурно-національні особливості якогось

санктуарію. Якщо у центрально- та східноєвропейських традиціях переважають ікони, то у романських культурах – це передусім скульптурні зображення Діви Марії чи певних святих. Наприклад, Мати Божа з Апаресіди – патронка Бразилії – представлена у вигляді невеликої теракотової, почорнілої від вотивних свічок, фігурки.

У контексті народної релігійності слід було проаналізувати такий її вияв як церковна процесія (про неї лише коротко згадується на с. 100), яка сприймається як символічне вираження паломництва. Папа Франциск у буллі "Misericordiae Vultus" ("Обличчя Милосердя") (11.04.2015) з нагоди проголошення позачергового Ювілейного року милосердя (8 грудня 2015 – 20 листопада 2016 року), вказуючи на обрядові деталі початку відкриття т. зв. святих дверей, образно назвав процесію "особливим знаком у Святому Році", оскільки вона виражає собою "ікону дороги, котрою кожен із нас іде у часі свого існування" (MV 14). Загалом процесії у культовій практиці латинського обряду Католицької церкви символічно репрезентують шлях як символ прямування до вічності. Під час найбільших урочистостей визначаються відстані у церковних процесіях, наприклад: резурекційна процесія на Пасху або євхаристійна процесія на свято Пресвятої Євхаристії. Іншим прикладом народної релігійності, поширеної в католицьких парафіях у різних країнах, є облаштування імітаційних гrotів під назвою Лурд (за аналогією до відомого санктуарію у Франції). Такий ракурс роботи розкрив би один із практично не вивчених аспектів синтезу церковних ритуалів та народної побожності, зокрема і в Україні, адже українські католицькі парафії часто виявляють самобутні характеристики в організації церковних процесій, порівняно з іншими традиційно католицькими країнами.

На нашу думку, необхідно було розкрити окремі тематичні паломництва, наприклад: сімейні, молодіжні, медиків, науковців, залізничників, інвалідів, духовенства, монахів, монахинь тощо. Такий аспект звернув би особливу увагу на актуальність паломництва у сьогоденні та розкрив би певні форми католицького душпастирства (скажімо, студентського) або капеланства

(наприклад, у військовому паломництві). Поширеними зараз є велосипедні паломництва, мотоциклічні, авіапаломництва, паломництва на роликах тощо. Різняться вони і своїми інтенціями, наприклад: у намірах миру, екологічні, екуменічні, міжнаціональні та ін. У контексті молодіжного паломництва слід було згадати про такий його вид як Всесвітні дні молоді, котрі своїм основним завданням бачать прагнення церкви зрозуміти потреби і проблеми, зокрема релігійні, моральні, сучасних молодих людей. До речі, у липні 2016 року наступні Всесвітні дні молоді відбудуться у наших сусідів – у Кракові.

У вступі до першого розділу згадується про "канонічні форми скульптури й сакральної іконографії [...] символізм атрибутів паломників, девоціоналії" (с. 11), але вони так і не були системно проаналізовані у тексті дисертаційної роботи. Необхідно було при допомозі семіотичного методу дослідити якийсь із окремих санктуаріїв як автономний культурно-релігійний текст.

Дисертаційна робота б тільки "виграла", якби було додано окремим завданням компаративне зіставлення католицького паломництва із православним. Можна було б і порівняти із паломницькими практиками в інших авраамічних релігіях – юдаїзмом та ісламом.

На жаль, в авторефераті й тексті дисертаційної роботи зустрічаються стилістичні та орфографічні помилки, котрі, правда, мають суто технічний характер.

Проте висловлені зауваження і побажання не знижують теоретичний рівень та наукову актуальність дисертаційної роботи Попович Яни Максимівни.

У цілому дисертаційне дослідження Попович Я. М. є самостійним та обґрунтованим. Положення та висновки дисертації належним чином відображені у публікаціях автора, апробовані на наукових конференціях. Друковані праці й автореферат у достатньому обсязі висвітлюють основні положення дисертаційного дослідження.

Дисертація й автореферат виконані на належному теоретико-методологічному рівні відповідно до вимог "Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника",

затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року.

Дисертаційне дослідження "Феномен паломництва в католицизмі" Попович Яни Максимівни за своєю актуальністю, теоретичною та практичною значимістю, науковим і теоретичним рівнем, а також новим підходом у постановці й розв'язанні наукових проблем відповідає вимогам МОН України до кандидатської дисертації, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент :

доктор філософських наук, доцент,

професор кафедри культурології

Національного педагогічного університету

імені М. П. Драгоманова

І. Б. Остащук